

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/3 2025 s. 712-730, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**MUHAMMED SÂDİK KÂŞGARÎ'NİN "ÂDÂBÜ'S-ŞÂLİHÎN" ADLI ESERİNDE
BELİRTEÇLERLE FİİLLERİN EŞ DİZİMLİLİK İLKESİNE GÖRE İNCELENMESİ**

Nesrin GEZİCİ*

Geliş Tarihi: 23 Şubat 2025

Kabul Tarihi: 30 Haziran 2025

Öz

Muhammed Sâdık Kâşgarî, son dönem Çağatay edebiyatının önemli şahıslarından biridir. Kâşgarî; tarih, din, ahlak, tezkire, şiir ve tercüme gibi çok alanda eser vermiştir. Muhammed Sâdık Kâşgarî, Kâşgar'ın Döletbag (Devletbağ) köyündeki Medrese-i Hâmidîye'de Farsça, matematik, edebiyat, tarih ve coğrafya eğitimi almış, Kâşgar Hânlık Medresesi'nde ders vermiş ve Kâşgar Şer'î Mahkemesi'ne baş kadılık yapmıştır.

Âdâbü's-Şâlihîn, Muhammed Sâdık Kâşgarî'ye ait 7 baptan oluşan bir adap kitabıdır. Özbekistan İlimler Akademisi ve İstanbul'da basılmış olan iki nüshası olan eserin İstanbul nüshası üzerinde daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Fiiller konusu ise Türkçenin tarihsel dönemlerinden beri incelenen önemli dil bilgisi konularındandır. İncelenen eser, fiil kullanımı ile dil çalışmalarına kaynaklık edecek malzeme açısından zengindir.

Eş dizimlilik, sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkisini inceleyen bunları çeşitli yaklaşımlarla ele alan inceleme alanını ifade eden dil bilimi kavramıdır. Bu çalışmada Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin Âdâbü's-Şâlihîn adlı eseri hakkında bilgi verilmiş, eserde yer alan belirteçlerin fiillerle kullanımı eş dizimlilik ilkesine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Âdâbü's-Şâlihîn, Muhammed Sâdık Kâşgarî, eş dizimlilik, belirteç, fiil.

**AN ANALYSIS OF THE COORDINATION OF ADVERBS AND VERBS
IN MUHAMMAD SÂDIQ KÂSHGARÎ'S "ÂDÂBÜ'S-ŞÂLİHÎN"
ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF COLLOCATION**

Abstract

Muhammed Sâdık Kâshgarî, one of the prominent figures of late Chagatai literature, produced works in history, religion, ethics, biography, poetry, and translation. He studied Persian, mathematics, literature, history, and geography at Madrasa-i Hâmidîye in Kâshgar's Döletbag village, later teaching at the Kâshgar Khanate Madrasa and serving as chief qadi of the Kâshgar Sharia Court.

His work Âdâbü's-Şâlihîn, a seven-chapter treatise on etiquette, survives in two editions -published by the Uzbekistan Academy of Sciences and in Istanbul- the latter remaining unexamined in academic research. Verbs, a central subject of Turkish grammar since historical periods, are particularly significant in this work, which provides rich material for linguistic studies.

* Dr. Öğr. Üyesi; Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ngezici@karabuk.edu.tr.

Collocation, a linguistic concept that analyzes the relationships between words through various approaches, forms the methodological framework of this study. Accordingly, the research introduces Muhammed Sâdıq Kâşgarî's *Ādābū'ş-Şālīhīn* and evaluates the use of adverbs with verbs in the text through the principle of collocation.

Keywords: Ādābū'ş-Şālīhīn, Muhammed Sâdıq Kâşgarî, collocation, adverb, verb.

Giriş

Muhammed Sâdıq Kâşgarî, son dönem Çağatay Türkçesinde eserler bırakmış önemli bir şahsiyettir. Kâşgarî'nin gerek telif eserleri gerekse tercüme eserleri, son dönem Çağatay Türkçesinin dil yapısının tespiti açısından özellikli bir yapıya sahiptir. Özellikle tezkire geleneğinde ve tarih yazıcılığında adı sık sık anılan Kâşgarî'nin eserlerinde, yaşadığı çağının izlerini tespit etmek mümkündür.

Döneminin önemli müderrislerinden olan Muhammed Sâdıq Kâşgarî, iyi derecede Farsça bilgisine sahiptir. Şiirlerinde ve nesir türünde verdiği eserlerinde çağının kültürel birikimine hâkim olduğunu yansıtır. Tarih, edebiyat, ilahiyat gibi çeşitli alanlarda çalışma yapan araştırmacılar tarafından son dönem Çağatay Türkçesinin önemli şahıslarından biri olarak değerlendirilir.

Ādābū'ş-Şālīhīn, Kâşgarî'nin salih olan insanların (Müslümanların) uyması gereken adabları anlattığı dinî içerikli eseridir. Yazarın dili kullanma mahareti ve dinî terminolojiye olan hâkimiyeti eserine yansımaktadır. Bu eser, çeşitli açılardan değerlendirilecek önemli malzemeye sahiptir.

Dil çalışmalarında incelenen eserler, sadece dönemin dil özelliklerinin ortaya çıkarılması amacıyla ele alınmamalıdır. İncelenen eserlerin kültürel, siyasi ve sosyal açıdan çeşitli malzemeleri barındırdığı ve o eserlerin yazarlarının kültürel birikimlerinin izlerinin onların eserlerine yansıdığı dikkate alınmalıdır. Bu çalışmalarla yazarın üslubu hakkında bilgi sahibi olunacağı, söz varlığı açısından önemli tespitlerin yapılmasında rol oynayacağı unutulmamalıdır.

Eş dizimlilik, son dönem yapılan dil araştırmalarında sık sık karşılaşılan bir kavramdır. Eş dizimlilik ile ilgili sözcüklerin birlikte kullanımının rastlantısal olmadığı, sözcüklerin çeşitli şekillerde birbirleriyle ilişki kurarak bir araya geldiği söylenebilir. Bu ilişki, sıklık ve anlam temelli ölçütlerle değerlendirilir. Sözcükler, dizim içerisinde birbirleriyle çeşitli bağlarla yer alırlar. Bu bağ, anlamlı birliktelikler şeklinde olmalıdır. Sözcüklerin aralarındaki bağı ortaya koymak için eş dizimsel yapılar incelenir.

Bu çalışmada, *Ādābū'ş-Şālīhīn*'de yer alan belirteçlerin fiillerle kullanımı eş dizimlilik ilkesine göre değerlendirilecektir. Çalışmada, eser hakkında bilgi verilerek eserdeki belirteç-fiil kullanımları eş dizimlilik ilkesine göre değerlendirilecektir. Bu çalışmanın amacı, *Ādābū'ş-Şālīhīn*'deki belirteçlerin eş dizimsel yapılarını incelemektir. Çalışmada, *Ādābū'ş-Şālīhīn*'deki belirteçlerin fiillerle ilişkisel görünümü ortaya konulacak böylece belirteçlerin, fiillerle olan eş dizimsel birlikteliklerinin sıklık temelli yaklaşıma göre durumları değerlendirilecektir. *Ādābū'ş-Şālīhīn*'de yer alan eş dizimlilik yapısı, belirteçlerin fiillerle kullanımı olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışma yapılırken nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Buna göre belirteçler ve eş dizimlilik konuları içinde alan yazını taraması yapılmıştır. Eş dizimlilik kavramı ve eş dizim yapılarının hangi ölçütlerle incelendiği konularında araştırma

yapılmış ve bu araştırmalar fişlenmiştir. Ardından son dönem Çağatay edebiyatının önemli şahıslarından biri olan Muhammed Sâdık Kâşgarî hakkında yapılan çalışmalar toplanmıştır. Kâşgarî'nin eserlerinden biri olan *Âdâbü's-Sâlihîn* üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiş ve tarafımızca eserin yazı çevirimi yapılmıştır. Sonrasında eserde yer alan belirteçler alan yazını kapsamında değerlendirilmiştir. Belirteçlerin fiillerle oluşturdıkları birliktelik, sıklık temelli yaklaşıma göre incelenmiştir. Tespit edilen veriler tablo şeklinde verilmiştir. Elde edilen bilgiler neticesinde belirteçlerin söz diziminde hangi işlevde ve hangi yapıda fiillerle eş dizimlilik oluşturduğu değerlendirilmiştir.

1. Muhammed Sâdık Kâşgarî

Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda 1721, 1725 ve 1740 gibi farklı tarihler geçmektedir. Mollâ Şâh 'Alâ Âhun'un oğlu olarak Kâşgar'da dünyaya gelmiştir. 1740-1849 yılları arasında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir (Kumru, 2016, s. 45). Kâşgarî, 1836'da yazdığı Hediye-nâme adlı bir sayfalık vakfiye kaydında kendisinin 114 yaşına girdiğini kaydetmektedir. Bu kayıttan hareketle Kâşgarî'nin H. 1138/M.1725-1726 senesinde doğmuş olduğu anlaşılmaktadır (Tosun, 2011, s. 94).

Muhammed Sâdık Kâşgarî, Kâşgar'ın Döletbag (Devletbag) köyündeki Medrese-i Hâmidiye'de Farsça, matematik, edebiyat, tarih ve coğrafya eğitimi almıştır. Kâşgar Hânlık Medresesi'nde ders vermiş ve Kâşgar Şer'i Mahkemesi'ne baş kadılık yapmıştır (Tosun, 2011, s. 93). Kâşgarî'nin kendi devrinde büyük bir telif ve tercüme faaliyeti göstermiştir (Köprülü, 1963, s. 318).

Muhammed Sâdık Kâşgarî, araştırmacılar tarafından son dönem Çağatay edebiyatının önemli şahıslarından biri olarak değerlendirilir. Kâşgarî üzerine yapılan çalışmalar, bu durumun göstergesidir. Özellikle lisansüstü çalışmaların sayısı fazladır. Edebiyat, tarih, ilahiyat gibi sosyal bilimlerde Muhammed Sâdık Kâşgarî ve onun eserleri ilgi çekmektedir.

2. Eserleri

Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin tarih, din, ahlak, tezkire, şiir ve tercüme gibi çok alanda eser vermiş ve Uygur edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış; Uygur Türkleri arasında ilim ve fennin ilerlemesi için mücadele etmiştir (Öger, 2010, s. 538-539). Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin son dönem Çağatay edebiyatının ve sonrasında gelişen Uygur edebiyatının gelişmesinde rolü ve katkısı çok fazladır.

Kâşgarî'nin çeşitli alanlarda telif ve tercüme şeklinde yazdığı on sekizden fazla eseri vardır. *Tezkire-i Azîzân*¹, *Zübdetü'l-Mesâil* ve *'l-Akâid* (ilmihal türünden bir eserdir), *Tezkire-i Ashâb-ı Kehf* (Doğu Türkistan'ın Turfan şehrindeki Ashâb-ı Kehf'e nisbet edilen hikâyeleri içerir), *Âdâbu's-Sâlihîn* (Orta Asya'da yaşayan Müslümanların adabları ile ilgili bir eser), *Kıyâfetü'l-Beşer*, *İslâm Esâsı*, *Keşfü'l-Kulûb*, *Kur'ân Tefsîri* gibi telif eserleri ve *Târîh-i İskenderiyye* ve *Tâcnâme-i Şâhî*, *Tercüme-i Târîh-i Reşîdî*, *Ravzatü'l-Vâ'izin-i Ferâhî*, *Münâcât* gibi Türkçeye tercüme ettiği eserleri vardır (Tosun, 2011, s. 93; Öger, 2010, s. 539).

Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin yaşadığı dönemin dil özelliklerinin tespitinde, yazdığı telif eserlerinde ve çevirdiği tercüme eserlerinde önemli tarihsel bilgilere ulaşmak mümkündür.

¹ Bu eser, doktora tez çalışması olarak tarafımızca çalışılmıştır ve Hocalar Devri'ni anlatan tarihî mahiyette yazılmış bir eserdir (Gezici, 2019).

3. *Ādābū's-Şālihīn*

Ādābū's-Şālihīn, Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin Müslümanların uyması gereken kuralları (adapları) anlatan dinî içerikli kaleme aldığı eseridir. Eserde 7 bap bulunmaktadır. Bu 7 babın alt başlıklar hâlinde *fās*/bölümleri yer almaktadır.

Eserin girişinde “zâhirî ve bâtinî âdâb konularını şeriat ve tarikat kitaplarından toplayarak bu eseri meydana getirdiğini kaydetmiştir” (Tosun, 2011, s. 94).

V. P. Yudin ve N. Lykoşin, Muhammed Sadiq'in orijinal eserleri arasında Adab al-Salih'in'i de saymaktadır [30]. Ancak, G. Hofman'ın araştırmasına göre, Adab al-Salih'in, Hintli yazar Abd al-Haqq b. Sayf al-Din Dihlavi Haqqi'nin Farsça yazdığı *Zubdat al-Masail* adlı eserin ikinci bölümünün Türkçe çevirisidir [31]. (Sultanov, 1997, s. 21)

Abdülhak Dihlevî, Hindistan'ın önemli sufilerinden biridir ve onun da *Ādābū's-Şālihīn* adlı çalışması vardır ve söz konusu eser hakkında verilen bilgilerde Dihlevî'nin, Gazali'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı Arapça eserini özetleyerek Farsçaya çevirmiş olduğu kaydedilir (Tay, 2022, s. 44).

Hofman, Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan yazmalar hakkında bilgi verdiği kataloğunda eserin kendisinin yazdığı bir eser mi (telif eser) yoksa başka birinden çevirdiği tercüme eser mi olduğu konusunda açıklama yapmış ve *Ādābū's-Şālihīn*'in Hintli yazar 'Abdalhaqq b. Saifaddîn Dihlavî 'Haqqî' tarafından yazılan *Ādāb as-Şālihīn* adlı eserini Çağatay Türkçesine çevirmiş olabileceğini belirtir. Hofman, *Ādābū's-Şālihīn*'in halk arasında oldukça rağbet görmesi sebebiyle bazı önde gelen Türkologlar tarafından eserin Muhammed Sâdık'a ait özgün bir çalışma olarak atfedilmesine neden olduğunu ifade eder. Eserin, *Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid* in ikinci bölümü olduğunu Müslüman adabı (görgü kuralları) hakkında açıklamalar içerdiğini söyler. Eserde, davranış kuralları anlatılır ve bu kurallar dindar kişilerin kendilerini nasıl yönlendirmeleri gerektiğine dair esasları içerir (Hofman, 1969, s. 23-24).

Ādābū's-Şālihīn'in tercüme eser mi yoksa müstakil bir telif eser olduğu konusunda araştırmacıların farklı görüşleri mevcuttur.

Telif-tercüme eser tartışmaları hem Batı Türkçesi hem Doğu Türkçesi için tartışılan bir konudur. “Bu konuda Türk Edebiyat Tarihi'nde Agâh Sırrı Levend Batı Türkçesiyle Anadolu'da yapılan tercümelerin bugünkü “çeviri”yi aşan geniş bir anlam taşıdığını ifade eder ve tercüme şekillerini şu şekilde sınıflandırır:

- Aslını bozmamak için sözcük sözcük yapılan tercümeler.
- Sözcük sözcük olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler.
- Konusu aktararak yapılan çeviriler.
- Genişletilerek yapılan çeviriler (2008: 80)...

Konu ile ilgili olarak araştırmacılar tarafından aslına uygun, bire bir çeviri anlamında “sadık tercüme” veya “harfiyyen tercüme”; derleme, ekleme ve özetlemeyle genişletilerek yapılan çeviri anlamında “serbest tercüme” ya da “mealen tercüme” gibi terimler kullanılmıştır. Levend'in şablonunun birinci ve ikinci maddesi “sadık tercüme”ye örnekken son iki maddesi ise ‘serbest tercüme’ye örnektir.” (Kara Kütükçü, 2022, s. 13)

Ādābū's-Şālihīn'in giriş kısmında “müellif eserin baş tarafında zâhirî ve bâtinî âdâb konularını şeriat ve tarikat kitaplarından toplayarak bu eseri meydana getirdiğini kaydetmiştir” (Tosun, 2011, s. 94). Kâşgarî'nin dinî içeriğe sahip olan *Ādābū's-Şālihīn* adlı eserinde Çağatay

Türkçesini özenle kullandığı, İslami terimlere vakıf olduğu, akışı verirken içeriği bir bütün olarak verdiği görülmektedir. Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin şeriat ve tarikat kitaplarından konuyla ilgili kısımları alarak eserini kendi üslubuyla kaleme aldığı ifade edilmelidir.

Muhammed Sâdık Kâşgarî, Kâşgar Şer'î Mahkemesi'ne baş kadılık yapmış, Kâşgar Hânlık Medresesi'nde ders vermiş dinî bilgileri olan bir şahıstır. Kâşgarî'nin, Kâşgar Hânlık Medresesi'nde ders verdiği düşünüldüğünde *Âdâbü's-Şâlihîn*'i yazarken öğrencilerinin ihtiyaçlarını, dikkat etmeleri gereken kuralları, onlarda bulunması gereken adabları göz önünde bulundurmuş olduğu tahmin edilmektedir. Eseri bu bakış açısıyla değerlendirmek faydalı olacaktır.

Dinî didaktik içerikli eserleri olan Kâşgarî'nin *Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid* adlı eserinin² "1902 yılında Hive Hanı Muhammed Rehimhan'ın emriyle Hive ve Harezmi medreselerinde resmî ders kitabı olarak okutulduğu belirtilmiştir" (Memtimin 1984, s. 268; Seydullayov 1988, s. 173; Akt. Öger, 2022). Bu eserle ilgili Adem Öger (2022); Uygur edip ve şairi Kâşgarî'nin didaktik manzum eseri olduğunu, 1840 yılında kaleme alındığını ve eserde, dinî ve toplumsal meselelerin ele alındığını ifade eder.

Necdet Tosun (2011), *Âdâbü's-Şâlihîn*'in Müslümanların gelenekleriyle ilgili bir eser olduğunu ifade eder:

Âdâbü's-sâlihîn, Taşkent'te 1319/1901 yılında aynı müellifin "Zübdetü'l-mesâil ve'l-akâid isimli Orta Asya Türkçesi ile yazılmış ilmihal türü eserinin sonunda (aynı cilt içinde) Arap harfleriyle yayınlanmıştır (s. 221-284). Taşkent'ten önce İstanbul'da da yayınlandığı söylenmektedir. Doğu Türkistan'da Yeni Uygur harfleriyle bazı dergilerin içinde yayınlanan eser, N. S. Lıkoşin tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir. Özbekçe bir neşri de bulunmaktadır. (s. 95)

Necdet Tosun (2011), eserde yer alan temel konuları şöyle ifade etmektedir:

Birinci Bâb: (Bir kişinin yanına girmek için) İzin isteme, selâm, tokalaşma ve el öpme âdâbı.

İkinci Bâb: Uyuma, yolda yürüme, ata binme âdâbı³.

Üçüncü Bâb: Ehl-i sohbetin âdâbı. (Tasavvufî sohbetlerde ve tekkelerde uyulması gereken kurallar).

Dördüncü Bâb: Erkek, kadın (aile) ve hamam âdâbı.

Beşinci Bâb: Hasta ziyareti, cenâze ta'ziyesi ve kabir ziyaretinin âdâbı.

Altıncı Bâb: Ziyafet ve yeme-içme âdâbı.

Yedinci Bâb: Yolculuk âdâbı.

Eserin özellikle üçüncü bölümü tasavvufî mâhiyet arz etmektedir. Bu bölümün alt başlıkları şöyledir:

Birinci Fası: Meşâyih-ı tarikat kaddesellâhü teâlâ ervâhahüm sohbetlerinin âdâb-ı zâhirîleri beyânında.

İkinci Fası: Âdâb-ı ma'nevî beyânında.

Üçüncü Fası: Ehl-i sohbetge lâzım nemeselerning beyânında.

Dördüncü Fası: Ba'zı atvâr ve ahvâl zikride. (s. 95)

² Elde bulunan yazma eserde yer alan *Zübdetü'l-Mesâil ve'l-Akâid* adlı eser tarafımızca çalışılmaktadır.

³ İkinci bapta burada yer verilmemiş, elbise giyme adabı şeklinde bir kısım da eserin orijinal nüshasında yer almaktadır.

Hofman da (1969) kataloğunda bu konulara yer vermiştir:

1. Selamlaşma ve hitap biçimleri
2. Uyuma, yürüme, binicilikte iyi davranış kuralları
3. Şeyh ve mürid ilişkisi
4. Koca ve karı ilişkisi
5. Hastalara ziyaret, taziye
6. Misafirperverlik, yemekler ve içecekler; bu bağlamda doğru davranış biçimleri
7. Seyahat. (s. 24)

İncelenen İstanbul nüshasının sonunda *Ādābū's-Şālihīn*'in muhtevası hakkında bir “*fihrist*” bulunmaktadır. Fihristte eserlerin muhtevası hakkında satır ve sayfa numaraları verilmiştir. *Ādābū's-Şālihīn*'in “*fihrist*”ı yazma eserin 287. sayfasında bulunmaktadır:

Tablo 1: *Ādābū's-Şālihīn*'in İstanbul Nüshasında Verilen Fihristi (Kâşgarî, 1314, s. 287)

Şahife	Satır	Fihrist-i Ādābū's-Şālihīn
223	7	Bāb-ı Evvel: İstīzan ve selām ve muşāfaha ve takbīl idi beyānında
227	16	İkkinçi Bāb: Uyuhlamak ve yol yörimek ve atğa minmek ādābları beyānında
235	16	Üçünçi Bāb: Ehl-i şohbetniñ ādābı ve şerāitī beyānında
245	17	Törtünçi Bāb: İr ve hatun ve hamām ādābları beyānında
250	7	Bişinçi Bāb: İyādet ve marīz ve ta' ziyye ve ehl-i muşibetniñ ādābları beyānında
256	19	Altınçı Bāb: Ziyāfetde gül ve şerbet ādābı beyānında
269	10	Yitinçi Bāb: Seferniñ ādābı ve aña mütē'allık nemerselerniñ beyānında
280	7	Hātmetü'l-Kitāb: Mev'ize ve rûh-ı hayvāni ve nefsnīñ rûh-ı insāniğa kıladurğan ādāblar beyānında
Temmetü'l-Fihrist		

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda ve eser göz önünde bulundurulduğunda eserde bulunan baplar şöyle sıralanır: 1. *Selamlaşma, tokalaşma ve el öpme adabları*, 2. *Uyuma, yolda yürüme, ata binme adabları*, 3. *Tasavvufi sohbetlerde ve tekkelerde şeyh ve mürid ilişkisi adabları*, 4. *Erkek kadın (aile) ilişkisi ve hamam adabları*, 5. *Hasta ziyareti, taziye ve kabir ziyaretinin adabları*, 6. *Ziyafet, yeme içme adabları*, 7. *Yolculuk adabı*.

Araştırmacıların İstanbul'da yayımlandığını söyledikleri ancak üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış nüsha tarafımızca, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmalar Eserler Kurumu Başkanlığından 165809 Bibliyografik Kayıt Numarasıyla temin edilmiştir (<https://portal.yek.gov.tr/works/detail/165809>). Bu yazma eser, Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin *Zübdetü'l-Mesâil* ve *'l-Akâid* adlı eseri ve *Ādābū's-Şālihīn* adlı eserinin bir arada yer aldığı yazma eserdir. Bu eserin, 1314/1896 yılında İstanbul'da yayımlanan nüshası üzerinde herhangi bir akademik çalışmanın yapılmadığı tarafımızca tespit edilmiştir⁴.

Elde bulunan eser, *Zübdetü'l-Mesâil* ve *'l-Akâid*'in 1314 yılında İstanbul'da matbu olarak yayımlanan nüshasıdır. Söz konusu nüshanın arka kısmında Muhammed Sâdık Kâşgarî tarafından yazılan *Ādābū's-Şālihīn* adlı, Müslümanların yaşamlarına dair yazılmış bir eseri daha bulunmaktadır. Eser üzerinde Özbekistan'da bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, *Ādābū's-Şālihīn*'in Özbekçe yapılan çevirisidir ve bu çalışmada orijinal metne birebir bağlı kalınmadığı, eserin Özbek Türkçesiyle özetlendiği ve eserin içeriğinin daha rahat anlaşılması için kısaltıldığı görülmektedir (Kâşgarî, 2002).

⁴ *Ādābū's-Şālihīn*'in kapsam gereği makale şeklinde yayımlanması mümkün olmadığı için eser en kısa sürede kitap şeklinde tarafımızca yayımlanacaktır.

4. Eş Dizimlilik Nedir?

Eş dizimlilik, son zamanlarda alan araştırmacılarının dikkatini çeken bir konudur. Gerek tarihsel metinlerde gerekse günümüz Türkiye Türkçesinin derlem çalışmalarında eş dizimlilikle ilgili yapılan çalışmaların sayısı oldukça fazladır.

Eş dizimlilik, sadece sözcük birleşmesi olarak ifade edilemez; eş dizimlilikte sözcüklerin birbirleriyle olan arkadaşlık ilişkileri değerlendirilir:

Eşdizimlilik yalnızca kelime birleşmesi olarak görülemez. Bir cümlede belirli bir anlamı karşılamak üzere bir araya gelmiş kelimeler grubu (çay içmek, ilaç almak, yazı yazmak, bilgisayar kullanmak vs.) karşılıklı ihtiyaç ilişkisi içinde bulunurlar. Çay kelimesi, aynı cümlede içmek, demlemek, koymak türünden sık kullanıldığı bir başka kelimeye ve hatta fiile ihtiyaç duymaktadır. (Hirik, 2017, s. 723)

Burada söz konusu olan birliktelik karşılıklı ihtiyaç ilişkisine dayanır.

Eş dizimliliğin tanımı ve sınırları üzerine araştırmacılar çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Eş dizimlilik ile ilgili yapılan tanımlarda sözcüklerin anlamlı birliktelikler şeklinde bir araya geldikleri vurgusu yapılır:

Kavramı bilim dünyasına tanıtan araştırmacı olan dil bilimci Firth, eşdizimsel anlamın metinlerde kendi bağlamından bağımsız olan ayrı bir anlam katmanına sahip olduğunu ve eşdizimli yapıların kullanıldığı cümlelerin konuşurlarının sahip olduğu kültürel bağlama bağlı olarak özelleşerek ortaya çıktığını belirtir. (Akt. Kumanlı, 2016, s. 197)

“Eşdizimlilik, iki birimin rastgele bir arada bulunabileceği birlikteliklerden farklıdır. Temelde istatistiksel bir yöntemin / uygulamanın sonucunda ortaya çıkan “anamlı” birliktelikler olarak bir kavram alanı oluşturur” (Özkan, 2011, s. 28).

“En az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan eşdizimliliğin söz konusu tanımlarının ortak noktası terimin eşdizimsel ilişkiler (collocational relations) şeklinde de tanımlanabilecek dizimsel (syntagmatic) bir ilişki olarak kabul edilmesidir” (Doğan, 2015, s. 71).

Araştırmacılar tarafından eş dizimliliğin sözcüklerin kullanım sıklığı ve anlamsal ilişkileri olmak üzere iki yaklaşımla incelendiği belirtilir:

“Bir kelimenin eşdizimlilerinin belirlenmesi konusunda iki görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir. Sıklık temelli yaklaşım ve kelime seçimi yaklaşımı olarak adlandırılan görüşlerin odak noktasında hedef kelimenin eşdizimlisi olan kelimelerin kullanım sıklığına göre mi yoksa anlamsal ilişkilere göre mi belirleneceği hususu bulunmaktadır” (Hirik, 2017, s. 721).

Eşdizimlilik ancak farklı yaklaşımların bakış açısından ayrı ayrı değerlendirilebilir. Eşdizimlilik pedagojik, sözlük bilimsel, dil bilimsel, bilişimsel vs. açılardan ele alınır. Eşdizimlilikle ilgili tüm bu yaklaşımlar iki temel başlıkta özetlenebilir. Bu iki yaklaşımdan birincisi sıklık (sayısal) temelli yaklaşım (frequency-based approach), ikincisi ise anlam temelli yaklaşım (significance oriented approach) şeklinde anılır (Nesselhauf 2005: 12). Sıklık temelli yaklaşım İngiliz dil bilimi geleneğinden, anlam temelli yaklaşım ise Rus dil bilimi geleneğinden beslenir. Sıklık temelli yaklaşımı benimseyen bilim adamlarının farklı açılımları olmakla birlikte tanımlarının en önemli ortaklığı ve ölçütü sözcüklerin birliktelik kullanımları ve sıklığının temel alınmasıdır... Sıklık temelli eşdizimlilik yaklaşımını benimseyen bilim adamlarının temel ölçütü birliktelik kullanımı ve sıklık olmakla birlikte bunun rastlantısal olmaması gerektiği vurgulanır... Anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımında eşdizimsel yapılar özellikle deyimlerden ve birliktelik kullanımı olan diğer sözcük

birleşmelerinden ayrıştırılmaya, söz dizimsel ve anlam bilimsel özellikleri belirlenmeye çalışılır. (Doğan, 2015, s. 71-73)

4. 1. “Ādābū’ş-Şāliḥīn”de Belirteçlerle Fiillerin Eş Dizimlilik İlkesine Göre İncelenmesi

Eş dizimlilik kavramı içerisinde dil bilimsel sözcük birliktelikleri değerlendirilmektedir:

Eş dizimlilik kavramı içerisinde yer alan dilbilgisel sözcük birliktelikleri şöyle sıralanabilir: belirteç+fiil (açıkça söylemek, acı acı gülmek, açık konuşmak), sıfat+ad (güzel sanatlar, derin uyku), niteleyici söz+ad (bir güzel, bir ara, bir yana), fiil+ad (bilir kişi, çıkmaz sokak, koşar adım), fiil+fiil (dönüp bakmak, yakıp yıkmak, vurup devirmek) ad+ilgeç (bana göre, senin gibi, dünya kadar). (Özkan, 2011, s. 27)

Belirteç, “fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki sözcüklerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü” olarak tanımlanır (<https://sozluk.gov.tr/>). Belirteçler, birlikte kullanıldıkları sözcükleri zaman, yer yön, ölçü, niteleme (tarz) bakımından belirgin veya sınırlı duruma getirirler.

“Asıl olarak fiilleri, bunun yanı sıra da fiilimsileri, sıfatları ve görevce kendine benzeyen sözcükleri anlamca etkileyen belirteçler, Türkçenin söz varlığında belirteç olarak tanımlı sözlük birimler dışında da çeşitli dizgesel ilişkiler temelinde oldukça farklı görünümsergileyebilmektedir” (Özkan, 2011, s. 34). Belirteçler, işlev bakımından “sıfatları, diğer zarfları, fiilleri, fiilimsileri ve cümleleri açıklayan, belirten, onların anlamlarını genişleten veya daraltan kelime veya kelime gruplarıdır” (Turan, 1998, s. 302). Semantik açıdan ise belirteçler, “açıkladığı kelime sınıflarına zaman, şart, yer, yön, tarz / benzerlik, amaç / sebep / sonuç, derece / azlık / çokluk, cevap / red / tasvip bakımlarından anlam belirginliği kazandırır” (Turan, 1998, s. 303).

Belirteçlerle ilgili farklı görünümser, alan araştırmacılarının dikkatini çekmiş, çeşitli şekillerde çalışmalarda incelenmiştir. Söz dizimi, anlam bilimi, sözcük türleri içerisinde işlevleri, anlamları, yapıları gibi çeşitli şekillerde incelenmiştir.

Dil içi dizgelerin aralarındaki ilişkilerden kurulu bağlantının en çok gerçekleştiği yapılar olan ve tezimizin ana ayağını oluşturan birliktelik kullanımı (cooccurrence / cooccurrence) ile eşdizimlilik (collocation), incelediğimiz dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüklerinde birbirlerine yakın birer kavram alanı olarak karşımıza çıkar. Birliktelik kullanımı (co-occurrence) için, kaynakların ortaya koyduğu kavramlaştırma, “Aynı sözcüde iki ya da daha çok sayıda dil biriminin bir arada bulunması. Bu durum sözcüksel bağdaşıklıkla ilgilidir. Yani dilde seçme ve birleştirme ilkelerinin kuralları çerçevesinde, herhangi birden fazla dil birimi anlamsal olarak bir araya gelebilmektedir.” (Vardar, 1998: 50) şeklindedir. (Özkan, 2011, s. 26)

Muharrem Ergin, belirteçlerin temel işlevinin fiilin şartlarını ve zamanını göstermek olduğunu söyler. Ayrıca ona göre belirteçler bu temel işlevleriyle kullanıldığı fiilin anlamını şekil, tarz, vasıta, yön, eşitlik, benzerlik, sebep, miktar, derece, hâl, durum, bağlılık, hedef, bedel, âlet, karşılaştırma, zaman, müddet vb. gibi ilgilerle tamamlar (Ergin, 2007, s. 400).

Bu çalışmada, Muhammed Sâdık Kâşgarî’nin *Ādābū’ş-Şāliḥīn* adlı eserinden seçilmiş belirteç-fiil ilişkisine sahip cümleler eş dizimliliğin sıklık temelli yaklaşımına göre değerlendirilmiştir. Belirteçlerin sınıflandırılmasında anlamları, eserde hangi fiille nasıl kullanıldığı parantez içinde verilmiş, ardından eserde geçen ilgili kullanımlar varak ve satır

numaraları 227/5, 270/10 ... şeklinde gösterilmiştir. Örnekler alfabetik sırayla ve sayfa sırasına göre metin içinde geçtiği şekliyle verilmiştir⁵.

Ādābū's-Şālīhīn'de yer alan belirteçlerin fiillerle kurduğu anlam ilişkileri ve bunlara dair örnekler aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır:

Tablo 2: Belirteçlerin Fiillerle Oluşturduğu Birlikteliklerin Anlam İlgileri

Belirteç	Fiiller	Metinde Geçen Örnekler
Nasillik-Nicelik Belirteçleri	<i>Ādābū's-Şālīhīn</i> de Görülme Sıklığı / Bulunma Sayısı: 76	
açuk: açık, kapalı olmayan	(yüzini açuk tut-)	• <i>yüzini açuk tutkay</i> muşāfağa vaktida 226/22-227/1 • āşinā ve bī-gānege şohbetde <i>yüzini açuk</i> ve tilini sücük <i>tutgey</i> 241/18 • ve <i>yüzini açuk tutğay</i> 246/15
ağır: ağır, yavaş	(oltur-) (uğla-) (yum-)	• bir kaçça <i>ağır oltursa</i> feyzni köprak alğay 237/18-19 • likin <i>ağır uğlamegey</i> 237/4 • kademni tiz tiz koymağay <i>ağır</i> hem <i>yumğay</i> 232/5
āheste: yavaş, ağır bir biçimde	(kaç-) (sözle-) (yut-)	• uşbu tārīkada ki işikni <i>āheste kaçğay</i> 223/12 • sözlegen vaktida mürşidge <i>āheste</i> ve mülāyim <i>sözlegey</i> 236/9 • ve <i>āheste yutgey</i> 263/11
andağ: öyle, öylece	(zulm kıl-)	• <i>andağ zulm kıldı</i> 245/4
aşlā: asla, kesinlikle, hiçbir zaman	(izhār kılme-) (taleb kılme-) (müteğayyir bol-)	• şeyhda <i>izhār</i> fażl <i>aşlā kılmegey</i> 237/7 • <i>taḥkik</i> ve tedkik <i>aşlā taleb kılmegey</i> 237/7-8 • özlerini ok dik kişiler arasında rāst tutar irdiler <i>aşlā müteğayyir bolmas irdiler</i> 243/13-14
āşinā: tanıdık, bildik	(selām birişt-)	• ḥ'āh <i>āşinā</i> ḥ'āh nā-āşinā <i>selām biriştgeyler</i> 224/2
beliğ: bol	(beliğ kıl-)	• ve azāğa barışdın men' <i>beliğ kılğay</i> 247/10
be-nā-gāh: ansızın	(kırme-) (vuḳū' ge kıl-)	• seferdin kaytğanda ehl ü 'ıyāl ve qarındaşlarının aldığa <i>be-nā-gāh kırmegey</i> 277/18 • <i>be-nā-gāh</i> tuğyān-ı nefis ḥadīş birle ḥarām iş <i>vuḳū' ge kilse</i> tevbe kılıp 249/6-7
berāber: beraber, birlikte	(çaḳur-) (kör-) (tut-)	• ve eger <i>berāber çaḳurğan bolsalar</i> ḳaysılarının āşinālığı köprak bolsa evvel aḳa bargey 259/5-6 • belki alarnı ve özlerini mülkde <i>berāber körgey</i> 242/1 • nafaḳa ve kisvet ve ḥ'āb firāşnı <i>berāber tutkay</i> 247/16-17
berbād: perişan, harap	(bir-)	• ya'nī soḡkı irini mālını <i>berbād birgüçü bolsa</i> 246/6
beyhüde: boşuna, boş yere, gereksizce	(ğazab kılma-) (hareket kılma-) (karama-)	• <i>beyhüde ğazab kılmağay</i> ki mürüvvet ve fütüvvet muḳteżāsın uşbudur 246/15 • <i>beyhüde hareket kılmağay</i> 235/20-21 • <i>beyhüde karamağay</i> ve āğāhlik birle yol yörgey 232/13
bī-cevāb: cevapsız	(ḳal-)	• özgeler selāmını <i>bī-cevāb ḳalğay</i> 224/19
bī-izn: izinsiz	(barma-) (şarf kılme-)	• anı hem irleridin izn tilep bargaylar <i>bī-izn barmağaylar</i> 256/12-13

⁵ Belirteçler sınıflandırılırken Bülent Özkan'ın "Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri" adlı kitabında yer alan başlıklardan yararlanılmıştır (Özkan, 2011).

		• ve irni mālını <i>bî-izm şarf kılmegey</i> 247/20
bî-tekellûf: sıkıntısız	(kanā' at kıl-) (şoḥbet kıl-)	• belki fakīrāne alarge <i>bî-tekellûf kanā' at kılğay</i> 260/15-16 • <i>bî-tekellûf şoḥbet kılğay</i> 279/14
bî-tevaḥḥuf: durmadan	(cevāb bir-)	• yine <i>bî-tevaḥḥuf cevāb birgey</i> 224/9
ḥoş: hoş, güzel	(āmed kılme-)	• yārānlarıḡa köp <i>ḥoş āmed kılmegey</i> 244/13-14
ḥüb: güzel	(aḡla-) (çayna-) (ikrām kıl-) (ikrām kıldur-) (körün-) (kulak sal-) (mülāḥaza kıl-) (mülāyim piş-) (mürā' at kıl-) (yala-)	• mürşidge güft ü gü kılmaḡçı bolsa ol <i>ḥüb aḡlağay</i> 236/5-6 • aḡzıdaki loḡmanı <i>ḥüb çaynagey</i> 263/11 • miḡmānnı <i>ḥüb ikrām</i> ve iḡtirām <i>kılğay</i> 257/6 • müsāfir vārid bolsa mücāvır <i>ḥüb ikrām kılğay</i> 279/5-6 • ol 'aziz miḡmānnıñ ḡidmetiḡa koyup <i>ḥüb ikrām</i> ve ḡürmet <i>kıldursa</i> 284/5-6 • özge nimersele andın <i>ḥüb körünedür</i> 268/15-16 • mürşidniñ sözlerige <i>ḥüb kulak salıp</i> olturgey 236/2 • su içmesdin ilgeri zarfdaki suḡa <i>ḥüb mülāḥaza kılğay</i> 268/10-11 • eger goşt <i>ḥüb mülāyim pişken bolsa</i> ḡol birle rīze kılğay 264/12-13 • bestini <i>ḥüb mürā' at kılğay</i> 238/4 • zarf-ı ta'āmnı <i>ḥüb yalagey</i> 265/10
iḡtiyāt: tedbirli ve ölçülü davranma, sakınma	(iḡtiyāt birle hayda-)	• atnı yolda <i>iḡtiyāt birle haydağay</i> 234/19
iḡḡār: gösterme, aşikar etme	(muḡāvemet kıl-)	• şekibāyī birle <i>iḡḡār muḡāvemet kılğay</i> 252/14
ḡattıḡ: katı, sert	(āşinā bol-) (sözleme-)	• ammā <i>ḡattıḡ āşinā bolsun</i> 250/15 • <i>ḡattıḡ</i> hem <i>sözlemegey</i> 250/21
kiñ: geniş	(ḡoy-) (tut-)	• ehl-i sünnetge yirmi <i>kiñ koyğay</i> 239/20 • nafaḡanın 'iyāl ve ittibā' iḡa vasi' ve <i>kiñ tutgey</i> 247/3
könüligsiz: gönülsüz	(nime tile-)	• Ḥudāy Te'ālā ḡāḡlase andın soḡ soragay ki <i>könüligsiz nime tileydür</i> 251/6
lāzım: lazım, gerekli	(tut-)	• şoḡbetni <i>lāzım tutğay</i> 238/5
mu'atḡar: güzel kokulu, ıtırılı	(tut-)	• libās ve bedenni pākize ve <i>mu'atḡar tutğay</i> 239/2
muḡkem: sağlam, güçlü	(tişle-) (saḡla-) (ur-)	• bu ḡarīka yoḡarı tişi birlen koyı lebinin <i>muḡkem tişlegey</i> 243/3-4 • ve ol sözlerinin şafḡai ḡāḡırıda <i>muḡkem saḡlağay</i> 236/3 • anıñ dāmen-i mütāba' atıḡa <i>muḡkem urup</i> ve ser-niyāz ve iḡlāşnıñ anıñ āstāne-i mülāzemetiḡa elbette <i>koyğay</i> 271/13-14
mülāyim: yavaş, uygun	(piş-) (sözle-)	• eger goşt ḡüb <i>mülāyim pişken bolsa</i> ḡol birle rīze kılğay 264/12 • sözlegen vaḡtıda mürşidge āheste ve <i>mülāyim sözlegey</i> 236/9
nā-āşinā: bilinmeyen, yabancı	(selām birişt-)	• ḡāḡ āşinā ḡāḡ <i>nā-āşinā selām biriştgeyler</i> 224/2
nā-ḡoş: beḡenilmeyen, hoş olmayan	(āvāz çıkarme-)	• ḡaşuḡ birle içişde aḡzıdın <i>nā-ḡoş āvāz çıkarmegey</i> 265/7

perişan: dağınık, perişan	(tüş kör-)	• yaman ve perişan tüş körse hiç kimge izhâr kılmegey 229/20
pinhâni: gizli bir şekilde	(sözleşme-)	• ve pinhâni sözleşmegeyler 245/11
süçük: tatlı	(süçük tut-)	• tilini süçük tutgey ki bu haşlet-i mekkâr ahlâk ve mahâsin âdâb efzâlidindür 241/18-19
şehvet-engiz: şehvet uyandıran, şehveti tahrîk eden	(sözleş-)	• şehvet-engiz sözleşgeyler andın soñ birbirlerin öpüşüp ve oynaşup ve kuçaqlaşup cimâ'ge şürü' kılgaylar 248/12-13
tamâm: tam, eksiksiz	(açma-) (edâ kıl-)	• yâ mundın başka hâletde 'avretini tamâm açmağay 249/14-15 • fevtâr ve ser-tırâş müzd ve haşklarını tamâm edâ kılgay 250/4
tav' ve ragbet birle: isteyerek yapma, gönül hoşluğuyla yapma	(hîdmet kıl-) (kabûl kıl-)	• ehl-i şöhetge özi hîdmet kılgay tav' ve ragbet birle 241/11-12 • bir hükmünü kılsa tav' ve ragbet birle kabûl kılgay 279/2-3
tenhâ: yalnız	(sefer kılma-) (tenâvül kıl-) (yime-)	• hiç vakt tenhâ sefer kılmağay 275/9-10 • hiç kimni şerik kılmağay ve özi tenhâ tenâvül kılgay 236/5 • ta'âmni tenhâ yimegey 264/4
tüz birle: doğru bir şekilde	(hatim kıl-) (ibtidâ kıl-)	• ve âhirde hem tüz birle hatim kılgay 262/14 • "Bismi'llâh" digendin soñ tüz birle ibtidâ kılgay 262/13
yaşî: güzel, iyi	(ağla-) (tüş kör-) (zindegânî kıl-)	• her kimni özidin yaşî ağlap aña ta'zîm kılgay 240/7-8 • yaşî tüş körse izhâr kılgay ve aña şükr kılgay 229/19 • ir ve hatunge yaşî zindegânî kılgay 246/15-16
yaman: kötü, fena	(tüş kör-)	• yaman ve perişan tüş körse hiç kimge izhâr kılmegey 229/20
yeñi: yeni	(kiy-)	• her kişi libâs yeñi kiygende uşbu tarîka iş tutsa ol kişi Hâzret-i Hâk Sübhânehu ve Te'âlâ penâhıda bolup barça âfet ve belâdın amân tapkay 231/4-6
Zaman Belirteçleri	Âdâbü's-Şâlihîn'de Görülme Sıklığı / Bulunma Sayısı: 37	
andın soñ: ondan sonra	(ayt-) (mufârağat kıl-) (penâh tile-) (sora-) (su iç-) (tahâret kıl-) (yala-) (yör-)	• uşbu fî'l-i sünnetdür andın soñ aytğay 266/5 • andın soñ mufârağat kılgaylar 242/19-20 • andın soñ penâh tilegey 230/1 • eger Hudây Te'âlâ h'âhlâsa andın soñ sorağay 251/5-6 • ağzını pâk kılıp andın soñ su içgey 268/19 • andın soñ tahâret kılıp azrak uhlagey 249/3-4 • andın soñ baş barmağını yanındaki barmağını yalagey 265/12-13 • andın soñ oñ tarafığa yörgey 267/6-7
bir zamân: aynı zaman	(vâkı' bol-)	• eger ikki selâm bir zamânda vâkı' bolsa birbiriğe cevâb bolmas 224/13-14
birden: ansızın, aniden, çabucak	(sömürme-)	• sunı birden sömürmegey ki mekrühdur 268/6
dâim: sürekli, daim	(mücâvir bol-)	• kabirlerinin kaşında dâim mucâvir bolmağay 256/16
dâimî: sürekli, daim	(ihtiyâr kıl-) (oltur-) (yime-)	• özgelernin kabirlerinin kaşında sükûnet dâimî ihtiyâr kılmağay 256/17-18

		• şeyhniñ <i>dāimī olturadurğan</i> cāylarige olturmegey 237/1 • mütāba‘at sünnet üçün velikñ goştñı <i>dāimī yimegey</i> 260/17
evvel: önce	(kol uzat-) (naşihat kıl-) (yala-)	• <i>evvel</i> öy igesi ta‘āmge <i>kol uzatğay</i> 257/19 • <i>evvel naşihat kılğay</i> ve eger fāide kılmasa bir ayğaça firāşige yatmegey 247/12-13 • ve tarīkaī barmaqlarñı yalamak uşbudur ki <i>evvel</i> orta barmaqnı <i>yalagey</i> 265/11-12
gāh gāh: ara sıra, bazen	(nāle kıl-)	• bīmār <i>gāh gāh nāle kılğay</i> sünnet cihetidin 252/11
gāhī: ara sıra, bazen	(siyāset kıl-)	• köp hevā-yi nefsige tābi‘ bolmağay ve aña <i>gāhī siyāset kılğay</i> 247/6-7
hemīşe: daima, sürekli olarak	(ziyāret kıl-)	• eger kişi ata ve anasını gūrlarñı <i>hemīşe ziyāret kılğay</i> bolsa anñ gūrnı ölgendin soñ ferīşteler ziyāret kılğaylar 255/5-6
ilgeri (II): önce	(kol uzatma-) (yi-)	• alardın <i>ilgeri kol uzatmagey</i> 257/21-258/1 • ta‘āmñı namāzdın <i>ilgeri yigey</i> 261/9
keyin: sonra	(vāqı‘ bol-) (yör-)	• biri ilgeri ve biri <i>keyin vāqı‘ bolsa</i> cevāb edā tapmağay 224/12-13 • ve eger <i>keyin yörse</i> kaşdı melāḥat-ı ādab ve ḥürmet bolğay 233/3
sebük: seri, çabuk	(tur-)	• ve <i>sebük turğay</i> marīz özi taḳāzā kılsa ki olturgey-siz 251/12
şitāb: çabukluk, acele	(şitāb birle yi-)	• ta‘ām yimeğlik vāqtda tiz tiz <i>şitāb birle yigey</i> 263/8-9
tiz: çabuk, seri, hızlı	(hażm bol-) (kayt-) (kiltür-) (töben kıl-) (öt-) (özür-)	• iri müşilni ve <i>tiz hażm boladurğan</i> gızā birle uzak hażm boladurğan gızānı ve ısılık ta‘āmñı hem yimegey 261/6-7 • ve işikdin <i>tiz kaytğay</i> 223/17 • ta‘āmñı mihmān kaşığa <i>tiz kiltürgey</i> 257/12 • ve <i>tiz</i> közini <i>töben kılup</i> bu kelimātñı oquğay 232/3 • ve selāmlaşıp <i>tiz ötgeyler</i> 233/6 • āvāzları yaḥşıraḳ biledürler dip <i>tiz özrey</i> 236/16-17
tiz tiz: çabuk çabuk, hızlı	(karama-) (yörgüzme-) (koyma-)	• <i>tiz tiz</i> keselni yüzige <i>karamagey</i> 250/20 • yol yörüşide qademni <i>tiz tiz koymağay</i> 232/4-5 • ve yene <i>tiz tiz yörgüzmegey</i> 234/20
tizraḳ: daha hızlı, daha çabuk	(kol uzat-)	• ol meclisde ta‘āmğa <i>tizraḳ kol uzatğay</i> 262/7
uzak: uzun (süre)	(hażm bol-)	• tiz hażm boladurğan gızā birle <i>uzak hażm boladurğan</i> gızānı ve ısılık ta‘āmñı hem yimegey 261/6-7
Azlık-Çokluk Belirteçleri	Ādābū’ş-Şālihīn’de Görülme Sıklığı / Bulunma Sayısı: 38	
az: az, çok olmayan	(yi-)	• şübhege mübtelā bolsa be-ḳadr-i imkān <i>az yigey</i> 260/11-12
az az: küçük ölçülerle	(içme-) (koy-)	• <i>az az</i> hem <i>içmegey</i> 265/1 • sunı orta <i>koğay</i> ne köp köp ve ne <i>az az</i> 250/1
azraḳ: daha az	(uḥla-)	• andın soñ ṭahāret kılıp <i>azraḳ uḥlagey</i> 249/3-4
endek: az	(ta‘ām yi-) (tevaḳḳuf kıl-)	• inzāldın soñ ir ḥatunnı üstide mihrān <i>endek tevaḳḳuf kılğay</i> 249/1-2 • meger marīz özi taḳāzā kılsa ki olturgey-siz dip <i>endek tevaḳḳuf kılğay</i> 251/13 • mihmān öziniñ cāyıda <i>endek ta‘ām yip</i> bargey 259/11-12

köp: pek çok, çok fazla	(ayt-) (ilhâh kılma-) (karama-) (kavlame-) (muhkem bol-) (mübâlağa kıl-) (müştaş bol-) (oku-) (olturma-) (sözleme-) (sözleş-) (sözleşme-) (te'hir kılma-) (tekellüf kılma-) (toldur-) (toy-) (uluğ kılma-) (ziyâret kıl-)	• ve zikr köp aytğay 253/6 • köp aytğay 253/12 • ve âvâzî çıkmasa köp ilhâh kılmağay 223/16-17 • meclisde şeyhniñ yüzige köp karamagey 238/10 • ve tişni arasını köp kavlemegey 266/9 • ve öz işleriga köp muhkem bolurlar 279/9 • ve eger şeyh köp mübâlağa kılsalar 236/18 • nefsi ta'âmge köp müştaş bolsa 261/11 • Qur'an köp okuğay 253/6 • bîmârnı aldıda köp olturmegey 251/11 • köp hem sözlemegey 243/17 • köp sözlemegey 250/21 • ta'âmın soñ icâzet tilegey kitmekğa ve köp sözleşüp olturmegey 260/5-6 • mübâseret hâletde birbirlerige köp sözleşmegeyler 248/17 • köp te'hir kılmegey 257/12-13 • törtünçi küni köp tekellüf kılmasa hem bolur 257/7 • ve yene kaşukını köp toldurup içmegey 264/21-265/1 • ve yene ta'âmını köp toyup yimegey 260/10 • ve nânnı qurşınıñ köp uluğ kılmegey 257/14 • güristânınıñ köp ziyâret kılmağlık irkeklerğa müsteħabdur 255/4-5
köp köp: çok fazla, pek çok	(koy-) (şükr it-)	• sunı orta koyğay ne köp köp 250/1 • ehl-i şöhbet qabûl kılganlarige köp köp şükr itüp imtinân tutğay 241/17-18
köprak: daha fazla	(feyzni al-) (mülâzemet kıl-)	• belki mülâzemet köprak kılğay 237/16 • bir kaçça ağır olursa feyzni köprak alğay 237/18-19
orta: orta	(kadem koy-) (koy-)	• ağır hem yumğay belki orta kadem koygey 265/2 • sunı orta koyğay ne köp köp 250/1
taç: az, tek, bir	(koy-)	• ve nânnı sofrage taç koyğay 257/13-14
yarım: yarım	(iç-)	• yene kaşukdaki aşnı yarım içip qalğanını kâseî aşge kaytarmegey 265/3-4
ziyâde: fazla, çok	(açme-) (dime-) (koyma-)	• ağzını ta'âmğa endâzedin ziyâde açmegey 263/12 • eger zımmî selâm birse müsellemeğa itik cevâbığa ve 'aleykümdin ziyâde dimegey 226/15-16 • kifâye kılgu dik nân koyğay ve ziyâde koymağay 257/15-16
Yer Belirteçleri	Âdâbü's-Şâlihîn' de Görülme Sıklığı / Bulunma Sayısı: 9	
ilgeri (İ): ileri	(yiber-) (yör-)	• belki şehrige yakın kilgende bir kişini ilgeri yibergey 277/19 • eger ilgeri yörse yiti hîdmet bolgey 233/2-3
yakın: yakın	(bilme-) (kil-) (kiltürme-) (oltur-) (tüş-)	• 'itâb kılmaları yakın bilmegey 237/9-10 • belki şehrige yakın kilgende bir kişini ilgeri yibergey 277/19 • aşge köp yakın kiltürmegey 265/5 • külüp kirüp başığa yakın olturgey ve tiz tiz keselni yüzige karamagey 250/20-21 • menzilğa tüşkanda birbirlerige yakın tüşgeyler 275/11-12
yokarı: yukarı	(otkuz-) (oltur-)	• ifzal kişini yokarı otkuzğay 240/6-7 • emr kılsalar imtişâl emr kılğay ve yokarı olturğay 235/18-19

Muharrem Ergin'e göre belirteçler "zarf olarak kullanılan isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu, bir gerindium veya gerindium grubu veya bir edat grubu olur. Zarf unsurunun sonunda instrumantal, eşitlik ve yön ekleri bulunabilir... Hatta bazen zarfın sonunda ablatif eki de görülebilir... Edatlaşmış bazı kelimelerde klîşe datif ve lokatif de görülebilir." Muharrem Ergin'in, bu açıklamalarından yola çıkılarak belirteçlerin basit, türemiş, birleşik yapıda olabileceği sonucuna varılır (Ergin, 2007, s. 400).

Tahir Nejat Gencan, belirteçleri yapılarına göre yalınç, türemiş, bileşik, öbekleşmiş, deyim biçiminde belirteçler olmak üzere beş maddede değerlendirmiştir (Gencan, 2001, s. 471-472).

Âdâbü's-Şâlihîn'de yer alan belirteçlerin fiillerle olan birliktelikleri şu yapılarda görülmektedir:

Tablo 3: Belirteçlerin Oluşturduğu Birlikteliklerin Yapı Bakımından Değerlendirilmesi

Basit Belirteçler
açuk, ağır, âheste, aşlâ, âşinâ, az, az az, belîğ, bir zamân, dâim, endek, evvel, gâh gâh, hemîşe, hoş, hûb, ihtiyât, izhâr, keyin, kiñ, köp, köp köp, lâzım, mu' attar, muhkem, mülâyim, orta, perîşân, sebük, şitâb, taq, tamâm, tenhâ, tîz, tîz tîz, yaman, yeñi, ziyâde.
Türemiş Belirteçler
azrak, be-nâ-gâh, berbâd, beyhûde, bî-cevâb, bî-izn, bî-tekellûf, bî-tevaqquf, birden, dâimî, gâhî, ilgeri (I), ilgeri (II), kattıg, köñülsiz, köprâk, nâ-âşinâ, nâ-hoş, pinhânî, süçük, tîzrak, uzak, yahşı, yakın, yarım, yokarı.
Bileşik Belirteçler
andağ, andın soñ, berâber, şehvet-engîz.
Son Çekim Edatları ile Cümlede Belirteç Olarak Görev Alanlar
tav' ve rağbet birle, tüz birle.

Âdâbü's-Şâlihîn'de geçen belirteçler söz varlığı açısından değerlendirildiğinde Türkçe, Arapça, Farsça olduğu görülmektedir. İncelenen 70 belirtecin kaynak dillerine göre dağılımı şöyledir:

Tablo 4: Belirteçlerin Dillere Göre Yapıları

Türkçe Kelime) (28	Farsça (21 Kelime)	Arapça (13 Kelime)	Arapça+Farsça (1 Kelime)	Farsça+Arapça (4 Kelime)
açuk, ağır, andın soñ, az, az az, azrak, birden, ilgeri (I), ilgeri (II), kattıg, keyin, kiñ, köñülsiz, köprâk, köp, köp köp, orta, süçük, taq, tüz birle, uzak, yahşı, yakın, yaman, yarım, yeñi, yokarı.	âheste, âşinâ, be-nâ-gâh, berbâd, beyhûde, berâber, endek, gâh gâh, gâhî, hemîşe, hoş, hûb, perîşân, pinhânî, nâ-âşinâ, nâ-hoş, sebük, şitâb, tenhâ, tîz, tîz tîz.	aşlâ, belîğ, dâim, dâimî, evvel, ihtiyât, izhâr, lâzım, mu' attar, muhkem, mülâyim, tamâm, ziyâde.	şehvet-engîz.	bî-cevâb, bî-izn bî-tekellûf, bî-tevaqquf.
Farsça+Türkçe (1 Kelime)	Türkçe+Arapça (1 Kelime)	Farsça+Arapça+Türkçe (1 Kelime)		
tîzrak	bir zamân	tav' ve rağbet birle		

5. Sonuç

Son dönem Çağatay Türkçesine ait *Ādābū's-Şāliḥīn* adlı eserin İstanbul nüshası tanıtılarak alan araştırmacılarının ilgisine sunulmuş, eser taranarak belirteç-fiil birlikteliğini oluşturan örnekler eş dizimlilik ilkesine göre sıklık temelli yaklaşımla ele alınmıştır.

Eş dizimlilik çalışmalarına katkıda bulunması amaçlanan bu çalışmada belirteç-fiil örnekli cümleler verilmiştir. Daha önce Türkiye Türkçesinde çalışılmamış olan eser, gün ışığına çıkarılmış; eserde tespit edilen 70 belirtecin 154 fiille kullanımları 160 örnek cümlede eş dizimlilik ilkesine göre değerlendirilmiştir. Çalışmada yer alan belirteçlerle ilgili şu sonuçlara varılmıştır:

1. *Ādābū's-Şāliḥīn*'de tespit edilen belirteç-fiil eş dizimlilik ilkesine göre işlevleri bakımından dört belirteç türünde örnek tespit edilmiştir:

Nasıllık-Nicelik Belirteçleri: *açuk* (açık, kapalı olmayan), *ağır* (ağır, yavaş), *āheste* (yavaş, ağır bir biçimde), *andağ* (öyle, öylece), *aşlā* (asla, kesinlikle, hiçbir zaman), *āşinā* (tanıdık, bildik), *belīg* (bol), *be-nā-gāh* (ansızın), *berāber* (beraber, birlikte), *berbād* (perişan, harap), *beyhūde* (boşuna, boş yere, gereksizce), *bī-cevāb* (cevapsız), *bī-izn* (izinsiz), *bī-tekellūf* (sıkıntısız), *bī-tevaḥḥuf* (durmadan), *hoş* (hoş, güzel), *hūb* (güzel), *iḥtiyāt* (tedbirli ve ölçülü davranma, sakınma), *iẓhār* (gösterme, âşikar etme), *ḳattīg* (katı, sert), *ḳiḳ* (geniş), *kōñüligsiz* (gönülsüz), *lāzım* (lazım, gerekli), *mu'aṭṭar* (güzel kokulu, ıtırli), *muḥkem* (sağlam, güçlü) *mülāyim* (yavaş, uygun), *nā-āşinā* (bilinmeyen, yabancı), *nā-ḥoş* (beğenilmeyen, hoş olmayan), *perişān* (dağınık, perişan), *pinhānī* (gizli bir şekilde), *sūçūk* (tatlı), *şehvet-engiz* (şehvet uyandıran, şehveti tahrik eden), *tamām* (tam, eksiksiz), *ṭav' ve rağbet birle* (isteyerek yapma, gönül hoşluğuyla yapma), *tenhā* (yalnız), *tüz birle* (doğru bir şekilde), *yaḥşı* (güzel, iyi), *yaman* (kötü, fena), *yepi* (yeni).

Zaman Belirteçleri: *andın soğ* (ondan sonra), *bir zamān* (aynı zaman), *birden* (ansızın, aniden, çabucak), *dāim* (sürekli, daim), *dāimī* (sürekli, daim), *evvel* (önce), *gāh gāh* (ara sıra, bazen), *gāhī* (ara sıra, bazen), *hemīşe* (daima, sürekli olarak), *ilgeri (I)* (önce), *keyin* (sonra), *sebük* (seri, çabuk), *şitāb* (çabukluk, acele), *tīz* (çabuk, seri, hızlı), *tīz tīz* (çabuk çabuk, hızlı), *tīzrağ* (daha hızlı, daha çabuk), *uzağ* (uzun -süre-).

Azlık-Çokluk Belirteçleri: *az* (az, çok olmayan), *az az* (küçük ölçülerle), *azrağ* (daha az), *endek* (az), *köp* (pek çok, çok fazla), *köp köp* (çok fazla, pek çok), *köprağ* (daha fazla), *orta* (orta), *tağ* (az, tek, bir), *yarım* (yarım), *ziyāde* (fazla, çok).

Yer Belirteçleri: *ilgeri (I)* (ileri), *yağın* (yakın), *yoğarı* (yukarı).

2. İncelenen belirteçlerin oluşturduğu birlikteliklerin yapı bakımından basit, türemiş ve bileşik olmak üzere üç şekilde kullanıldığı bunun yanı sıra son çekim edatıyla oluşturulan belirteç yapısının eserde yer aldığı görülmektedir.

3. Tespit edilen bu belirteçlerin fiillerle bir arada kullanılıp anlamlı birliktelikler oluşturduğu, eş dizimsel yapı itibarıyla önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu eserin tamamı yayımlandıktan sonra gerek isim gerek fiil yönüyle eserin eş dizimsel yapıları incelenmelidir.

4. Çalışmada fiil eş dizimliliğinin sıklık temelli yaklaşımı esas alınmıştır, ilerleyen zamanlarda deyimbilimsel yaklaşımla gerek bu eser gerekse Çağatay Türkçesinin önemli eserleri incelenebilir.

5. Türkçede başlangıcından günümüze farklı dillerden alıntı sözcükler yer almaktadır. Türklerin özellikle İslamiyet'i benimsemeleriyle birlikte Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin Türkçeye girdiği bu sözcüklerin çeşitli sözcük türleriyle birlikte kullanılıp Türkçe cümle yapısı içinde kullanıldığı görülmektedir. *Âdâbü's-Sâlihîn*, Muhammed Sâdık Kâşgarî'ye ait dinî içerikli bir metindir. Dolayısıyla eserde Türkçe sözcüklerin yanı sıra Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımı dikkat çekici sayıdadır. Çalışmamızın konusu olan belirteç-fiil eş dizim yapısını oluşturan 70 belirtecin 28'i Türkçe, 21'i Farsça, 13'ü Arapça, 1'i Arapça + Farsça, 4'ü Farsça + Arapça, diğer üç belirteç ise Farsça + Türkçe, Türkçe + Arapça ve Farsça + Arapça + Türkçe yapısındadır. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça kökenli belirteçlerin fiillerle birliktelik kurarak eş dizimli yapı oluşturmaları ilgi çekici bir özelliğe sahiptir.

Son dönem dil çalışmalarında üzerinde durulan eş dizimlilik kavramı için 19. yüzyıla ait Çağatay sahasına ait *Âdâbü's-Sâlihîn* adlı eserin İstanbul nüshası bilim âlemine tanıtılmış böylece bu çalışmayla hem bu eser üzerinde Türkiye'de ilk defa bir çalışma yapılmış hem de eserin söz varlığı üzerine önemli veriler ortaya konulmuştur.

Kaynaklar

- Doğan, N. (2015). Türkçe sözlükte fiisel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, (17), 67-84.
- Ergin, M. (2007). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Gezici, N. (2019). *Muhammed Sâdık Kaşgarî Tezkire-i Azîzân inceleme-metin-dizin*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç.
- Hirik, S. (2017). İstemsel eşdizimlilik ve kiplik ilişkisi: tahmin kiplikleri örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 719-733.
- Hofman, H. F. (1969). *Turkish literature: a bio bibliographical survey*. Section III. Part I. Utrecht.
- Kara Kütükhü, N. (2022). *İbn-i Baytar'dan yararlanılarak yazılmış bir tıp kitabı*. Ankara: Gazi.
- Kâşgarî, M. S. (2002). *Yahşî kişîler âdâbı (nşr. Mahmud Hasanîy ve diğerleri)*. Taşkent: Yangi Asr Avlâdi.
- Kâşgarî, M. S. (1314). *Zübdetü'l-Mesâ'il ve'l-Âkâ'id*. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/165809>
- Köprülü, M. F. (1963). Çağatay edebiyatı. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 3. Cilt, s. 270-323.
- Kumanlı, M. S. (2016). Türkçe Sözlük'te eşdizimliliklerin gösterilişi. *Gazi Türkiyat*, (18), 195-204.
- Kumru, C. (2016). *Muhammed Sâdık Kaşgarî'nin Tezkire-i Hâcegân adlı eserinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öger, A. (2010). Uygur Türkleri arasında tezkirecilik geleneği ve 18. yüzyılda yazılmış bir tezkire örneği: Tezkire-i Ezîzân. *Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 533-543.
- Öger, A. (2022). Zübdetü'l-mesâ'il ve'l-âkâid (Keşkerî). *Türk Edebiyatı eserler sözlüğü*.
- Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde belirteçlerle fiillerin birlikte kullanılması ve eş dizimlilikleri -derlem tabanlı bir uygulama-*. Ankara: TDK.

- Sultanov, T. I. (1997). Turkic versions of the Tārīkh-i Rashīdī in the manuscript collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies. *Manuscripta Orientalia International journal for Oriental Manuscript Research*, 3(4), s. 17-29.
- Tay, Ö. (2002). Abdülhak Dihlevî’de tasavvuf-fıkıh münasebeti. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 40-60.
<https://doi.org/10.51702/esoguifd.1019243>
- Tosun, N. (2011). *Türkistan dervişlerinden yâdigâr Orta Asya Türkçesiyle yazılmış tasavvufi eserler*. İstanbul: İnsan.
- Turan, F. (1998). Türkçede zarflar üzerine. *Prof Dr. Dursun Yıldırım Armağanı içinde*, s. 301-306. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim 22.02.25).
- URL-2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-ed-dihlevi> (Erişim 09.02.2025).
- URL-3: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/zubdetu-l-mesail-ve-l-akaid-keskeri-tees-1635> (Erişim 29 Ocak 2025).
- URL-4: <https://lugatim.com> (Erişim 22.02.2025).

Extended Abstract

Muhammed Sâdıq Kāshgarī is an important figure who left works in the later period of Chagatai Turkish. His original and translated works possess unique characteristics that are valuable for identifying the linguistic structure of late Chagatai Turkish.

Kāshgarī has more than eighteen works in different fields such as history, religion, ethics, treatise, poetry, and translation. It is possible to find information about the political, social, and daily life of the 19th century in the works of Kāshgarī, whose name is frequently mentioned, especially in the tradition of tezkire and historiography.

Muhammed Sâdıq Kāshgarī received education in Persian, mathematics, literature, history, and geography at the Madrasah-i Hamidiye in Döletbag (Devletbağ) village of Kāshgar. He taught at the Kāshgar Khanate Madrasah and was the chief qadi at the Kāshgar Sharia Court.

Ādābū’ş-Şāliḥīn is one of his works written in Chagatai Turkish. In the work, the rules Muslims should obey are explained and have a religious content. There are seven chapters in the work, which have chapters in the form of subheadings. These chapters are as follows: 1. “manners of greeting, shaking hands and kissing hands,” 2. “manners of sleeping, walking on the road, riding horses,” 3. “manners of the relationship between sheikh and disciple in Sufi conversations and tekkes,” 4. “man-woman (family) relationship and bathing manners,” 5. “manners of visiting the sick, condolence and visiting the grave”, 6. “banquet, eating and drinking manners,” 7. “travel manners.”

In his work *Ādābū’ş-Şāliḥīn*, it is seen that Kāshgarī used Chagatai Turkish with care, was familiar with Islamic terms, and gave the content as a whole while giving the flow. He wrote his work in his style by taking the relevant parts from Muhammed Sâdıq Kāshgarī’s books on Sharia and Tariqa.

Considering that Kāshgarī taught at the Kāshgar Khanate Madrasah, it is estimated that he took into consideration the needs of his students, the rules they should pay attention to, and the manners they should have while writing *Ādābū’ş-Şāliḥīn*. It would be useful to evaluate the work from this perspective.

There are two copies of *Ādābū’ş-Şāliḥīn* published in the Academy of Sciences of Uzbekistan and Istanbul, and no previous work has been done on the Istanbul copy. We have carried out a detailed study of the work, but since it is not possible to publish it as an article due to the scope, the work will be published by us as a book as soon as possible.

Muhammed Sâdıq Kāshgarī has an important role in determining the linguistic characteristics of the period he lived in and in revealing important historical information in the works he wrote and translated.

The subject of verbs is one of the important grammatical topics studied since the historical periods of Turkish. *Ādābū's-Şāliḥīn* is a rich work in terms of verb usage and the material that will serve as a source for language studies.

Collocation is a concept frequently encountered in recent language studies. Collocation is a linguistic concept that refers to the field of linguistics that examines the relationship of words with each other and deals with them with various approaches. Using words related to collocation is not coincidental, and that words come together by establishing a relationship with each other in various ways. This relationship is evaluated with frequency and meaning-based criteria.

Determiners make the words they use specific or limited regarding time, place, direction, measure, and qualification (style). Using determiners and verbs together has the feature to be evaluated according to the collocation principle.

This study examines Muhammed Sādiq Kāshgarī's *Ādābū's-Şāliḥīn*, focusing on the use of determiners with verbs through a frequency-based collocational framework. Determiners are classified by meaning and their verbal associations (in parentheses), with supporting examples cited by varak and line numbers. As the Istanbul copy has not been analyzed in Turkey Turkish studies, this research evaluates 70 determiners combined with 154 verbs, thereby illuminating their collocational features and contributing to the linguistic study of the text.

The following conclusions have been drawn regarding the adverbs identified in the study:

1. Based on the principle of adverb-verb collocation observed in *Ādābū's-Şāliḥīn*, examples were identified in the categories of manner-quantity adverbs, temporal adverbs, degree adverbs, and locative adverbs.

2. The collocational combinations formed by the examined adverbs appear in three structural types: simple, derived, and compound. Additionally, the text includes adverbial structures formed with final inflectional particles.

3. These adverbs, when used in combination with verbs, form meaningful and coherent structures and hold a significant place in terms of collocational patterns. Once the entire text of the work is published, its collocational structures, both nominal and verbal, should be examined in greater depth.

4. The study adopts a frequency-based approach to verb collocation. However, in the future, this work -as well as other significant texts in Chagatai Turkish- could be analyzed from a phraseological perspective.

5. There have been words borrowed from various languages in Turkish from its earliest stages to the present day. Particularly with the adoption of Islam by the Turks, words of Arabic and Persian origin entered Turkish and have been used alongside various word classes within the Turkish sentence structure. *Ādābū's-Şāliḥīn* is a religious text authored by Muhammad Sādiq Kāshgarī. Therefore, the use of Arabic and Persian words in addition to native Turkish words in this work is noteworthy. Of the 70 adverbs forming the adverb-verb collocational structures -which constitute the focus of this study- 28 are Turkish, 21 are Persian, 13 are Arabic, 1 is a compound of Arabic and Persian, 4 are Persian-Arabic, and the remaining three adverbs are combinations of Persian-Turkish, Turkish-Arabic, and Persian-Arabic-Turkish. It is particularly interesting that, in addition to Turkish adverbs, those of Arabic and Persian origin also form collocational patterns through their co-occurrence with verbs.

With this study, the Istanbul manuscript of *Ādābū's-Şāliḥīn*, a 19th-century work from the Chagatai domain, has been introduced to the academic community for the first time in Türkiye. Thus, the study not only represents the first scholarly work on this text in Türkiye but also provides valuable data on its lexical richness.

Ekler

Şekil 1: Eserin Başlangıç Sayfası

Şekil 2: Eserin Son Sayfası

Numara	İsim	Yazar
1	Adab-ı Şer'iyet	Şeyh İsmail
2	Adab-ı İlahiyet	Şeyh İsmail
3	Adab-ı Ahlak	Şeyh İsmail
4	Adab-ı Siyasî	Şeyh İsmail
5	Adab-ı Edebiyat	Şeyh İsmail
6	Adab-ı Tarih	Şeyh İsmail
7	Adab-ı Felsefe	Şeyh İsmail
8	Adab-ı İktisad	Şeyh İsmail
9	Adab-ı Hukuk	Şeyh İsmail
10	Adab-ı Şiir	Şeyh İsmail
11	Adab-ı Nispetiye	Şeyh İsmail

Şekil 3: Eserin Fihrist Bölümünün Olduğu Sayfa